

TREBALL FINAL DE MÀSTER

Títol: Apoderament individual dels i les joves amb monoparentalitat sobtada:
Influència d'un incident crític en les transicions juvenils.

Autor: Carme Trull Oliva

Tutor: Pere Soler Masó

Data presentació: 27 de Juny de 2017

Universitats organitzadores:

Universitat
de Lleida

UNIVERSITAT
ROVIRA I VIRGILI

Resum: en el present article es presenten els relats de 4 joves que han compartit percepcions sobre el què ells creuen que, arran de la seva experiència de monoparentalitat sobtada, els ha apoderat a nivell individual. Ens hem focalitzat en famílies on els fills esdevenen monoparentals en la seva etapa d'adolescència i/o joventut a causa de la mort del seu pare o mare amb l'objectiu d'identificar les principals oportunitats i els obstacles que, o bé potencien o, per la contra, debiliten el poder d'elecció i decisió d'aquests joves. Els resultats posen de manifest diferents habilitats apoderadores destacant, entre d'altres, la capacitat crítica, l'autoestima, l'autonomia o els meta aprenentatges. Tanmateix, es descriuen factors limitadors que poden obstruir l'apoderament individual juvenil com ara el refús inicial de la pèrdua i el posterior desencadenament de sentiments negatius, intrusius i/o danyosos, l'absència sobtada d'un dels dos referents del nucli o la fragilitat de les xarxes familiars. Es conclou amb alguns elements rellevants que emergeixen dels seus relats com la inevitable transformació i modificació de l'estructura familiar amb el canvi de rols, funcions o responsabilitats en els seus membres; o la resiliència que desenvolupen molts d'aquests joves a l'haver-se d'espavilar i accelerar el seu procés d'apoderament.

Paraules clau: apoderament individual, joves, família, relats de vida, monoparentalitat.

Abstract: in this article we present the stories of four young people who have shared their perceptions about what they think that, as a consequence of their sudden single parenthood, have empowered them individually. We have focalized our study in the families whose children became single-parent during their adolescence and/or youth due to the death of their father or mother. Our objective was to identify the main opportunities and obstacles that either strengthen or weaken the capacity of choice and decision of these young people. The results show different empowering abilities among which we remark the critical capacity, the self-confidence, the autonomy or the meta-learnings. Nevertheless, we identified limiting factors that could obstruct the individual youth empowerment such as the initial refusal to the loss and the consequent negative, intrusive and harmful feelings, the sudden absence of one of the two nuclear referents or the fragility of the family networks. We conclude this article with some relevant elements that emerge from their histories such as the inevitable transformation and modification of the family structure with the consequent change of roles, functions or responsibilities of its members; or the resilience that develop many of these young people due to the necessity to make progress and accelerate their empowering process.

Key words: individual empowerment, young people, family, life stories, single parenthood.

0. Introducció

La present recerca fa un recorregut per les famílies monoparentals on, els i les joves, durant la seva etapa d'adolescència i/o joventut, han hagut de patir la mort sobtada d'un dels seus dos progenitors.

A través del què els joves identifiquen com a elements que promouen o, per la contra, debiliten el seu apoderament individual, es recullen habilitats i factors limitadors que s'originen en aquest tipus de famílies. Tal i com Almeda i Di Nella (2011) expliquen, aquestes famílies són transgressores de les normes familiars, qüestionen el model d'un únic sustentador econòmic i reorganitzen rols i dinàmiques tradicionals. Estan obligades a redefinir i desenvolupar noves pautes i relacions amb el consum i poden manifestar la dificultat i complexitat envers els temps vitals dels individus, com per exemple, conciliar la feina o l'oci amb la vida humana, familiar i personal. Per aquest motiu, és interessant veure com els propis joves construeixen un discurs d'aprenentatge entorn la pèrdua i la presència instantània d'un únic model parental de contrast que els permet créixer com a persones i millorar les seves capacitats individuals d'acció, decisió i poder.

S'ha pres de referència la dimensió social i educativa de l'apoderament aportada per autors com San Pedro (2006) i Crespo et. al (2007). Apoderar consisteix en fiançar habilitats a través de la participació, el reconeixement i l'acceptació social, etc. per tal d'adquirir poder i control per prendre decisions i assolir els propis objectius. Zimmerman (2000) afegeix que existeixen diferents nivells (individual, comunitari i organitzacional) i que estan interrelacionats. Ens centrem en l'apoderament individual ja que aquesta perspectiva evidencia la voluntat capacitadora, emancipadora i transformadora de les persones. També s'ofereix la visió sociopolítica i ideològica de l'apoderament a través de les autores Bacqué i Biewener (2013), identificant el model radical com el que aposta per la millora i la transformació de la societat.

S'ha fet un esforç per entendre i comprendre la vivència i la interpretació de la pèrdua dels joves a través de l'estratègia qualitativa del relat de vida. Són històries personals totalment subjectives i arbitràries, i en cap cas poden ser generalitzables, ara bé, sí que són vàlides i oportunes com objecte d'estudi ja que parteixen de realitats concretes, verídiques i actuals. Els relats ens han aproximat a un espai concret com és la família, mostrant-nos diferents moments, processos i persones que han contribuït en la potenciació o bé limitació de l'apoderament individual dels joves monoparentals.

1. Apoderament.

L'apoderament ("empowerment") es pot separar, lingüísticament, en tres elements:

“El primer és el radical *power* que significa *poder* en anglès, el segon és el prefixa *em*, que, agregat al radical *power*, expressa un moviment d'accés al poder. L'associació d'aquests dos elements forma el verb *empower*, que designa generalment a un augment de poder. L'últim element és el sufixa *ment* que suggereix la presència d'un estat resultant d'augment de poder” (Zambrano, Bustamante, i García, 2009:67)

Apoderament, però, esdevé un concepte molt ambigu i imprecís a causa del seu versàtil en les diferents disciplines i a les seves maneres en què es pot aplicar (Úcar, Jiménez-Morales, Soler i Trilla, 2016). La diversitat d'interpretacions ha fet que alguns autors (Luttrell, Quiroz, Scrutton i Bird, 2009) li assignin diferents dimensions: *econòmica*, amb la finalitat d'assegurar que les persones tinguin les habilitats, les capacitats i els recursos necessaris, així com mitjans de subsistència i accés a ingressos sostenibles i segurs; *social i educativa*, que identifica l'apoderament com un procés que fomenta el poder en les persones en tant que les ajuda a guanyar control sobre les seves pròpies vides; *política*, quan pretén garantir la capacitat d'analitzar, organitzar i mobilitzar a les persones per l'acció col·lectiva; i *cultural*, que s'identifica en redefinir regles i normes, a més de recrear pràctiques culturals i simbòliques.

Crespo et. al (2007) manifesten l'existència d'interaccions i sinergies entre les diferents dimensions. La qualitat de vida no passa únicament per l'increment d'ingressos o per la superació de carències materials sinó que implica incidència en el poder polític, reconeixement i acceptació social, participació en la presa de decisions, entre d'altres. Aquesta interrelació, doncs, afavoreix l'apoderament dels actors socials, ampliant les seves oportunitats i enfortint les seves capacitats per millorar la seva qualitat de vida. La recerca que aquí es presenta focalitza el seu anàlisi en l'òptica *social i educativa* del concepte per tal de poder identificar i aprofundir, en subjectes portadors de drets, el finançament d'habilitats -enteses com a conjunt de destreses que promouen l'apoderament dels joves- com ara l'autoestima, l'autonomia, la participació, etc. després de viure o experimentar un incident crític com és la mort del pare o la mare.

Partint, així, d'aquest enfocament, figuren múltiples definicions de l'apoderament. San Pedro entén per apoderament el “procés de transformació per el qual l'individu va adquirint poder i control per prendre decisions i assolir els seus propis objectius” (2006:2). Benamar, Buzaku i Mannaerts (2010) ho defineixen com una procés o mètode que promou el poder i la capacitat de decisió del subjecte aportant, així, més influència en el seu entorn i en la seva vida. Narayan afegeix que apoderament és “l'expansió de la llibertat d'elecció i acció. Això significa augmentar l'autoritat i el control dels recursos i de les decisions que afecten a la vida d'un mateix” (2002:11).

Hi ha activitats, accions i estructures que poden potenciar-lo, com per exemple, participar en entitats de la comunitat, alhora que el resultat de tals processos respon a un nivell d'habilitació, com ara mobilitzar recursos (Perkins i Zimmerman, 1995). Per tant, com bé diuen King, Lucas, Dairaghi i Ravelli (2013), els processos brinden oportunitats perquè els individus desenvolupin habilitats, prenguin decisions i esdevinguin resolutius; i els resultats inclou les conseqüències dels intents de guanyar control en la comunitat i vers un mateix.

Zimmerman (2000, citat en Zambrano, Bustamante i García, 2009) manifesta l'existència de tres tipus d'apoderament: individual, comunitari i organitzacional. Ens interessa centrar-nos en el primer ja que és el que afavoreix la transformació personal a través de l'esforç per exercir control sobre les pròpies conductes i per adquirir poder per decidir i ser autosuficient. Per aconseguir aquest tipus d'apoderament són necessaris varis elements com ara participar amb altres, comprensió crítica de l'entorn, etc. Així doncs, es pot dir que "l'apoderament individual té una relació recíproca amb l'activitat social" (San Pedro, 2006:5). Aquesta enfocament ens permetrà veure les diferents habilitats personals i pròpies dels joves que contribueixen en el seu apoderament.

Des d'un punt de vista sociopolític i ideològic, ressaltar l'anàlisi que han fet les autores Bacqué i Biewener (2013) entorn l'apoderament perquè il·lustren, d'una manera molt gràfica, els tres gran corrents que han anat treballant al voltant d'aquest concepte. El primer l'anomenen el *model radical*, que sorgeix, sobretot, de les teories de l'educació, del canvi social de Paulo Freire i dels moviments feministes dels anys 60. Cerca la consciència crítica entorn el sistema capitalista a través d'un canvi tant individual com col·lectiu amb la finalitat d'acabar amb l'estigmatització tot promovent el poder i l'autodeterminació a l'hora de participar en el canvi i en la transformació social. El segon seria el *model social-liberal*, associat amb figures com Woodrow Wilson o John Maynard Keynes. Aquest model està a favor del liberalisme social, sense qüestionar l'Estat ni les seves estructures, doncs és aquest el qui promou els drets civils i redueix les desigualtats. Defensa les llibertats individuals a través de l'atenció a la cohesió social i a la vida de les comunitats. Es va cap a la regulació social a través de la igualtat d'oportunitats, de la lluita contra la pobresa, etc. El darrer que plantegen les autores és el *model neoliberal*, centrat en estendre i difondre els valors del mercat en les polítiques socials i en les institucions. No significa que l'Estat desaparegui, sinó que ha d'estar al servei del mercat. Implica estar integrat en el món laboral i del consum, trobar el teu lloc en l'economia de mercat i ser empresari de la teva pròpia vida. Així dona accés a les oportunitats, sense qüestionar les desigualtats socials. Així bé, aquesta recerca es posiciona clarament amb el model *radical* ja que és el que, des d'un punt de vista social i educatiu, concorda i s'adia més amb la voluntat de l'apoderament, tot apostant per la millora i transformació dels joves.

1.1 Apoderament juvenil.

Si fins aquí hem parlat de l'apoderament, la pregunta a fer-nos ara és si aquest procés té alguna especificitat al referir-nos a joves. Segons Mansilla (2000), la joventut és una etapa on s'inicia l'assoliment d'habilitats i destreses per desenvolupar-se amb autonomia de pensament i d'acció, alhora que també l'adquisició de compromisos familiars i relacions de parella. S'inicia el camí cap al món adult, en el què entren amb dinamisme, creativitat... i experimenten facilitat per el canvi, fet que promou l'aprenentatge i l'assimilació de coneixements i d'informació. Per tant, parlem d'un període d'emancipació, autosuficiència i transitorietat, on els joves es comencen a definir a nivell polític, ideològic, social, etc., es generen preguntes existencials, assumeixen responsabilitats, consciència de drets i deures així com autonomia laboral, familiar, residencial, social, entre d'altres. "La joventut és una etapa d'aprenentatge però també de construcció i d'afirmació de la plena ciutadania" (Agudo i Alborna, 2011: 100). Tot això fa que l'apoderament tingui un valor consubstancial en la joventut.

Per aquest motiu, la present recerca s'interessa per l'apoderament juvenil individual com a nivell principal d'anàlisi tot interpretant-lo en la mesura que el subjecte pren consciència de les seves possibilitats, guanya confiança i augmenta la seva capacitat de decisió. És, a través d'un cicle de reflexió i acció individual, on neixen les inquietuds i es desenvolupen habilitats com l'autoestima, la capacitat crítica i d'altres. Segons Úcar et al. (2016) això implica considerar diferents espais (família, esfera virtual, etc.), moments (incidents crítics, moments de la vida quotidiana, etc.) i processos (amb la presència i/o absència dels adults, etc.) que afavoreixen aquest apoderament.

Hi ha també diversos elements que poden promoure i potenciar l'apoderament juvenil per esdevenir un resultat d'habilitació. Entre d'altres, val la pena mencionar els *recursos*, entesos com les condicions materials humanes i socials de l'individu (tecnologia, seguretat econòmica, confiança en un mateix...); l'*agència*, fent referència a la capacitat que té l'individu o grup per definir o marcar-se objectius i actuar en base a ells; o l'*estructura del context* (amics, escola, feina, etc.). Prenent l'estructura del context com a punt de partida de la present recerca, aquest element fa referència a l'organització, funcionament i dinàmica de tots els possibles espais o contextos formals i informals on es pot produir o manifestar l'apoderament. En aquest cas, ens centrarem en la família com a àmbit significatiu per l'apoderament juvenil (San Pedro, 2006).

2. La família com espai d'apoderament.

La família, com bé senyala el Comitè Catalunya a través de la Convenció sobre els Drets de l'Infant (1989), se la identifica com a grup que assegura el creixement i el benestar dels individus tot vetllant per el desenvolupament integral de tots els seus membres. Ara bé, existeix una doble perspectiva a l'hora de valorar i/o analitzar aquest context: a) família com a àmbit en el què s'expressa, manifesta i posa en pràctica l'apoderament i b) família com a àmbit significatiu que incideix, positiva o negativament, en el desenvolupament apoderador dels subjectes, ja sigui dins del propi nucli familiar o a altres espais (Soler, Trilla, Jiménez-Morales i Úcar, 2017). Una família que no és capaç d'adaptar-se als canvis i al sistema, pot provocar o actuar d'agent desempoderador dels seus membres. Cal, com bé aporta Barudy (2014), que la família pugui modificar la seva estructura i es pugui vincular a altres sistemes per tal d'actuar com a agent que fomenta l'apoderament dels seus membres.

La globalització, la modernitat, el capitalisme... ha generat transformacions en la dinàmica interna familiar, ja sigui en la seva estructura, organització i/o funcionament: rols familiars, relacions entre pares i fills, morfologia de les famílies, etc. En aquest sentit es pot afirmar que han anat sorgint noves tipologies familiars on, entre d'altres, hi trobem les famílies monoparentals. Aquest model pot esdevenir per decisió pròpia o per múltiples situacions o incidents: divorci o separació dels progenitors, mort del pare o mare, entre d'altres. Aquests esdeveniments poden ser, o no, previsibles, amb la qual cosa poden generar interferències notables en els diferents processos de transició i d'apoderament juvenil (Merino, 2007).

2.1 Monoparentalitat com a incident crític per l'apoderament dels i les joves.

Centrar-nos, així, en una d'aquestes conjuntures com és la pèrdua sobtada, a causa de la seva mort, d'un dels dos progenitors del nucli, parlem d'un incident que, fruit d'un succés puntual, provoca una remodelació de la dinàmica familiar, contínua i prolongable en el temps. L'impacte del fet és particular, perdurable i permanent, i pot resultar un factor potencial de canvi en les trajectòries dels joves ja que es pot viure o experimentar de manera crítica i/o significativa. Els factors, reptes i circumstàncies en les que es troben aquest tipus de famílies són varies: complicació econòmica, processos de dol, redistribució de rols i funcions, etc. Això pot influir en l'espai de creixement individual, vulnerant l'autonomia i les capacitats i habilitats socials, cognitives i socioafectives dels seus membres i, com a conseqüència, pot acabar afectant, en certa mesura, a l'apoderament d'aquests. Per aquest motiu és important introduir el concepte de la resiliència que és la capacitat d'afrontar, adaptar-se i superar les adversitats de la vida. Es tracta d'un procés que requereix de certs recursos personals per tal de poder desenvolupar aquest tipus de comportament. Com bé apunta Villalba (2009), la flexibilitat, la reflexivitat, la motivació, la percepció d'eficiència, de seguretat i de control, l'humor, la iniciativa, la creativitat o la moralitat

en són alguns d'ells. Per tant, fa referència al desplegament d'habilitats personals i socials que faciliten el ser, estar i mantenir-se al dia en circumstàncies canviants (Cimatti, 2016). Aquesta perspectiva ens permetrà analitzar la pèrdua com a possible element potenciador o bé delimitador d'apoderament juvenil.

Existeixen investigacions, a nivell nacional i internacional, que focalitzen el seu anàlisi entorn la incidència de la família monoparental en les transicions juvenils. Puello, Silva, M. i Silva, A. (2014) fan un recull d'alguns estudis, on destaquen, per exemple, que créixer en un moment donat sense un dels dos progenitors és un factor de risc ja que genera problemes per inserir-se exitosament en la comunitat i per emancipar-se adequadament. Destaquen, entre, d'altres, baix rendiment acadèmic, o problemes i alteracions emocionals i/o de conducta com depressió, ansietat, addiccions, delinqüència, etc., en els i les joves monoparentals.

3. Objectius i metodologia.

És evident que el fet de viure un incident crític com la mort del pare o mare pot produir cert impacte sobre el desplegament d'habilitats interpersonals i intrapersonals dels joves, influint en els seus resultats educatius, professionals, de salut, etc. Ara bé, l'aprenentatge que se'n pot derivar d'aquest fet pot resultar, o no, molt poderós en tant que pot ajudar, facilitar o promoure una comprensió i un coneixement útil de com actuar, ser o viure amb sintonia als nostres temps, vivències, conflictes o problemes, entre d'altres (Lamb, Jackson, Rumberger, 2015).

Per aquest motiu, la recerca parteix d'una hipòtesis inicial:

- El jove que, a causa de la mort sobtada d'un dels seus dos progenitors, passa a formar part d'una família monoparental a l'inici de la seva adolescència i/o joventut experimenta un canvi significatiu en el seu poderament.

Per donar resposta a aquesta hipòtesis, es proposa una recerca que té com a objectiu general el d'identificar les principals oportunitats i els obstacles d'apoderament dels i les joves que han patit la pèrdua d'un dels seus progenitors entre els seus 13 i 17 anys.

Tal i com havíem apuntat, en el procés d'apoderament es pot diferenciar l'individual del comunitari i organitzacional. En aquesta recerca, per qüestions d'abast, ens centrarem només en l'individual, per tant els objectius específics que es despendran d'aquest treball seran:

- Analitzar la presència d'indicadors d'apoderament individual en els discursos narratius i subjectius dels joves monoparentals.
- Descriure factors limitadors de l'apoderament dels joves monoparentals.

L'objecte d'estudi principal són:

- Joves d'entre 20 i 25 anys que han patit la mort del pare o mare en edats compreses entre els 13 i 17.
- Com a mínim, fa 5 anys de la pèrdua del o la progenitor/a.

Tenir en compte aquesta variable permet atendre situacions presents de monoparentalitat sobtada amb certa distància a l'incident crític viscut facilitant, així, la fluïdesa de l'individu a l'hora d'expressar determinats sentiments, emocions... A més a més, possibilitarà la presència de tot un procés de transició des que s'origina l'incident fins l'actualitat del jove, aportant dades significatives sobre la transició feta i l'apoderament d'aquests.

Per poder analitzar la trajectòria d'aquests joves s'ha optat per la metodologia del relat de vida per tal d'aprofundir en les històries i vivències personals. Es tracta d'una tècnica d'investigació qualitativa on, a través de converses, s'indaga en els sentiments i la manera de veure, entendre, sentir i experimentar el món i la realitat de la persona protagonista (Martín, 1995).

Com bé diu Chárriez (2012), el relat de vida permet conèixer com els individus creen i reflecteixen el món social que els envolta, tot identificant i interpretant espais o contextos, moments o situacions, persones, entre d'altres, ... que per ells han sigut clau per el seu procés i desenvolupament integral (personal, social, educatiu, etc.).

Els relats concrets que s'han dut a terme per aquesta recerca són els que es mostren a la taula 1:

TAULA 1
Descripció dels/les relators/es.

Jove	Gènere	Edat en què va perdre el seu pare/mare	Edat actual	Progenitor absent	Causa de mortalitat
J1	M	15	25	Mare	Suïcidi
J2	M	17	23	Pare	Càncer
J3	F	15	25	Mare	Càncer
J4	F	13	24	Pare	Infart

Font: elaboració pròpia.

Abans d'escollir aquests 4 casos, es va fer una entrevista prèvia a 10 possibles JOVES. En aquesta entrevista inicial se'ls van fer qüestions de caire personal (edat en què van perdre el/la progenitor/a, si tenien germans o no, etc.), educatiu i/o formatiu (si estudiaven, treballaven, quines feines realitzaven o havien realitzat, etc.), lúdic (activitats d'oci que feien, si participaven en algun tipus d'associació, entitat política, cultural, etc.), entre d'altres. La finalitat va ser obtenir dades rellevants que permetessin controlar algunes variables i poder fer selecció entre els candidats.

D'aquest primer contacte, es van seleccionar 4 joves. Com es pot veure, existeix un equilibri de gènere en la selecció dels relators, tant per la condició del propi jove (noi o noia) com per la del progenitor absent (pare o mare). Per tant, s'ha aplicat la interseccionalitat entre casos amb la finalitat d'entendre i/o comprendre el motiu pel qual el gènere es creua amb altres identitats i com, aquest creuament, influeix en les oportunitats i possibilitats d'apoderament juvenil, apostant per un enfocament "de dalt cap a baix" en l'exploració i anàlisi de resultats (Awid, 2004). A més a més, els criteris que s'han tingut en compte a l'hora de fer la tria han estat varis, entre els quals cal destacar la predisposició del jove per explicar la seva pròpia història de monoparentalitat, la seva habilitat narrativa o expositiva per relatar oralment, la disponibilitat horària i geogràfica, així com també el seu compromís vers la recerca.

Per realitzar aquest enfocament biogràfic, s'han completat dos fases prèvies a la síntesis i discussió dels resultats (Bertaux, 1989):

- *Exploració*, que ha permès aflorar els processos essencials de la persona així com els trets estructurals més rellevants. En definitiva, ha facilitat el coneixement dels eixos centrals del discurs i la guia cap a l'aprofundiment dels aspectes o fets relacionats amb l'apoderament del jove monoparental.

S'han desenvolupat dos sessions per cada cas, a banda de l'esmentada sessió inicial en la que es va recollir informació bàsica. Aquestes trobades han sigut, més o menys, d'una hora, assegurant la màxima flexibilitat en quant a espai i temps per tal d'establir comoditat i confiança en les relacions i converses entre relator i investigador. La primera sessió ha consistit en aconseguir informació, sobretot, de tots aquells aspectes que caracteritzen la vida del jove, ja siguin dinàmiques socials establertes, personalitat, problemes o dificultats, etc., en relació a la mort del seu pare o mare. La segona sessió, en canvi, s'ha guiat i reorientat cap a l'aprofundiment de fets, situacions... que han sortit a la primera sessió i que requerien de major immersió ja que responien, directament, a l'interès i objectiu d'aquesta investigació.

Totes les sessions han estat registrades amb el consentiment informat, previ i explícit dels joves per tal de poder-los assegurar la seva protecció de dades i per facilitar el seu posterior buidatge.

- *Anàlisi*, que ha facilitat la construcció d'una teoria, d'una representació, del què, com i quan es dona l'apoderament juvenil en la realitat social explorada.

No existeix un procés sistemàtic concret que permeti avaluar la informació qualitativa. Partint, així, d'aquesta limitació reconeguda, s'ha optat per emprar la tècnica d'anàlisi de contingut, tot identificant i descrivint les variables i els indicadors d'apoderament que s'originaven en el discurs dels joves. Per això s'ha fet us de la bateria de variables

que ofereix la recerca del Projecte Hebe¹ (vegeu taula 2), diferenciant aquelles que s'identifiquen més com a variables i indicadors individuals d'apoderament (autoestima, autonomia...) i com a variables i indicadors col·lectius (participació, treball en equip...) (Planas, Úcar, Paéz de la Torre i Garriga, 2016).

TAULA 2

Variables i indicadors d'apoderament del Projecte Hebe.

Variables	Indicadors
1) Autoestima	1.1) Estar satisfet amb un mateix.
	1.2) Ser capaç per afrontar situacions difícils o adverses.
	1.3) Ser capaç de mostrar-se davant els demès.
	1.4) Sentir-se segur amb un mateix.
	1.5) Conèixer les pròpies capacitats i reconèixer els propis límits.
	1.6) Sentir-se reconegut per els demès.
2) Autonomia	2.1) Tenir iniciativa.
	2.2) Ser capaç d'elegir i actuar seguint les pròpies conviccions.
3) Capacitat crítica	3.1) Ser capaç d'analitzar problemàtiques o situacions.
	3.2) Tenir un criteri propi en relació a problemàtiques o situacions.
4) Eficàcia	4.1) Ser capaç de prendre decisions per aconseguir els objectius.
	4.2) Ser metòdic i constant en la realització de les tasques.
	4.3) Aconseguir els objectius plantejats.
5) Identitat i Coneixement comunitari	5.1) Conèixer la història i les dinàmiques socioculturals de la comunitat.
	5.2) Conèixer els diferents agents i organitzacions de la comunitat.
	5.3) Conèixer els serveis, recursos i equipaments del territori.
	5.4) Tenir sentiment de pertinença.
6) Meta aprenentatges	6.1) Tenir consciència d'haver adquirit o millorat els propis coneixements i capacitats.
	6.2) Haver desenvolupat la capacitat d'aprendre a aprendre.
	6.3) Tenir consciència del poder adquirit per actuar.
7) Participació	7.1) Implicar-se en accions o projectes.
	7.2) Ser capaç d'influenciar en el seu entorn.
8) Responsabilitat	8.1) Assumir compromisos i tasques de forma voluntària i realista.
	8.2) Assumir funcions als grups i col·lectius en els què es forma part.
	8.3) Ser capaç de compartir funcions i tasques.
9) Treball en equip	9.1) Implicar-se en el treball en equip.
	9.2) Ser capaç d'exercir funcions de lideratge en el treball en equip.
	9.3) Ser capaç de comunicar-se.
	9.4) Ser capaç de negociar i consensuar.

Font: Projecte Hebe (2016)

La distinció entre el caràcter individual i col·lectiu de l'apoderament ha permès formular qüestions específiques útils per poder guiar i orientar la realització dels relats de vida. En cap cas, però, s'han emprat aquestes qüestions de manera automàtica i estructurada per tal de conduir i pautar les converses amb els participants.

¹ Projecte HEBE. L'apoderament dels joves: anàlisi dels moments, espais i processos que contribueixen a l'apoderament juvenil. Projecte finançat per el MINECO – Programa Estatal de I+D+i Retos de la Sociedad 2013. Ref.: EDU2013-42979-R. Web: www.projecteheber.com

Les qüestions s'han preparat en base a l'impacte que podien generar els indicadors de cada variables en els joves. A la taula 3 es presenten les preguntes que tenen a veure amb l'apoderament individual:

TAULA 3

Qüestions que han guiat el desenvolupament dels relats.

	Apoderament individual	Apoderament col·lectiu
Autoestima	<p>Com et vas sentir quan va morir el teu pare/mare?</p> <p>Què és el què t'ajuda i t'ha ajudat a conviure amb aquesta pèrdua (recursos, eines, estratègies, persones...)?</p> <p>Com ha viscut, la família, aquesta pèrdua? (canvi de rols, dinàmiques, estructura, funcionament i organització...) i com t'ha afectat a tu?</p>	
Autonomia	<p>Creus que la teva manera d'elegir o d'actuar ha canviat fruit de la mort del teu pare o mare? Per què?</p> <p>Sovint actues seguint les teves pròpies conviccions o, més aviat, tenint en compte les de les persones que tens més a prop (mare o pare, germans, amics...)?</p>	
Capacitat crítica	<p>Creus que hi ha decisions que has pres o maneres de fer que has modificat o canviat fruit d'aquesta pèrdua?</p> <p>Creus que la teva trajectòria hauria estat la mateixa si ara tinguessis als dos progenitors?</p> <p>Creus que dins del teu mateix nucli familiar hi ha hagut vivències diferents entorn la pèrdua del pare / mare?</p>	
Eficàcia	<p>Actualment, quins són els teus principals reptes o objectius personals? Què fas per aconseguir-ho?</p> <p>Acostumes a aconseguir els objectius que et proposes? Per què creus que és així?</p>	
Meta aprenentatges	<p>Consideres que has extret algun aprenentatge de l'incident crític (pèrdua)? Com aquest aprenentatge s'evidencia en el teu dia a dia?</p> <p>Creus que la teva manera de ser, de fer... ha millorat (o bé, ha empitjorat) arrel de la pèrdua? Per què?</p>	
Responsabilitat	<p>Actualment, com et sents i actues davant de decisions que has de prendre o reptes/compromisos que has d'assumir?</p> <p>En el teu nucli familiar, comparteixes més funcions i tasques (domèstiques, econòmiques...) arrel de la mort del teu pare o mare?</p>	

Font: elaboració pròpia.

Un cop efectuats els relats, s'han dut a terme les pertinents transcripcions. També, s'ha fet retorn als relators de cada un d'ells per tal que poguessin reafirmar i validar la informació recollida podent, en el cas que ho creguessin convenient, afegir i/o modificar les dades expressades. Posteriorment, s'ha fet un anàlisi del discurs tot

identificant i categoritzant diferents situacions i/o frases mostrades en els relats que preveien o denotaven un procés d'apoderament dels joves monoparentals (per exemple, començar a treballar, sentir-se autorealitzat, etc.). Seguidament, aquesta informació s'ha classificat segons les variables (autonomia, autoestima, responsabilitat...) i els indicadors (estar satisfet amb un mateix, assumir compromisos i tasques de forma voluntària i realista, etc.) del Projecte Hebe. Finalment, per assegurar la fiabilitat en la categorització i buidatge dels relats, s'ha emprat la triangulació d'investigadors. Dos persones diferents han analitzat cada un dels relats per separat, de forma independent, i després s'han sotmès a comparació. D'aquesta manera l'anàlisi fet és producte d'aquest consens, aconseguint reduir els biaixos d'utilitzar un únic investigador en la recollida, categorització i anàlisi de dades i agregant consistència en les variables i indicadors identificats (Okuda i Gómez, 2005).

5. Resultats.

Partir de la percepció i del record del narrador a través del relat ha permès identificar i analitzar la capacitat de poder i de decisió individual que els joves han pogut desenvolupar o assumir arran de la pèrdua del seu pare o mare.

A continuació, es presenten els resultats d'aquest estudi en relació als objectius plantejats:

- (1) Analitzar la presència d'indicadors d'apoderament individual en els discursos narratius i subjectius dels joves monoparentals.

La taula 4 recull les variables d'apoderament individual que s'han identificat en el discurs dels joves. Es presenten de forma ordenada en funció de la seva freqüència en els relats.

TAULA 4

Freqüència amb què apareixen les variables d'apoderament individual en els relats dels joves.

Variables	J1	J2	J3	J4	Total
Capacitat crítica	19	18	17	31	85
Autoestima	16	10	15	38	79
Autonomia	9	6	16	23	54
Meta aprenentatges	8	11	11	20	50
Responsabilitat	10	5	3	19	37
Eficàcia	7	5	6	14	32
Total	69	55	68	145	337

Font: elaboració pròpia a partir de les dades obtingues a través dels relats.

El primer resultat que s'observa només analitzant la taula és que s'han recollit 337 categories en els relats dels joves. D'aquestes 337, 85 són de capacitat crítica, 79 d'autoestima, 54 d'autonomia, 50 de meta aprenentatges, 37 de responsabilitat i 32

d'eficàcia. Així bé, s'observa un predomini clar de la variable de capacitat crítica i d'autoestima per sobre de les altres. Alhora, s'identifica al jove 4 com el més il·lustratiu en el seu discurs.

La vivència d'un incident crític puntual pot arribar a ser molt rellevant en l'apoderament dels i les joves. Tot i que la mort d'un pare o mare pugui semblar negatiu, finalment pot contribuir de forma positiva en aquest procés de presa de decisions, de poder, etc. És un moment que, degut a la seva complexitat o dificultat, requereix de la mobilització de recursos, suports, capacitats i habilitats... i això pot contribuir, també, a enfortir al subjecte i, conseqüentment, a apoderar-lo.

Tot seguit s'exposen les capacitats i habilitats individuals més notòries i presents en els relats dels joves.

Capacitat crítica. Davant la mort d'un pare o mare sorgeixen sentiments com ara la incertesa de no saber què ha passat, com i per què, o el bloqueig i la por a quedar-se sol en aquest món. Això incita als joves a cercar respostes, a ordenar idees o pensaments en relació a la problemàtica o situació que estan vivint. Sorgeixen, d'aquesta manera, necessitats d'escolta, de comprensió i/o de suport que els hi siguin útils per canalitzar i gestionar les emocions. Tot i així, la mort no només afecta al jove sinó a tot al nucli familiar, fet que l'acostuma a experimentar un entorn dèbil, amb fragilitat i inseguretat vers la pèrdua (incapacitat del pare o mare per assumir el rol del progenitor absent, depressions, males conductes, etc.). Per tant, els joves no només són protagonistes sinó que també són espectadors d'una situació familiar crítica i problemàtica, motivant-los a analitzar, des de fora, la incidència i la repercussió dels fets i a ser part activa per afavorir l'equilibri i l'estabilitat del nucli.

"El meu pare va retirar tot el què ens pogués recordar a la nostra mare. Penso que és una manera bastant dolenta d'afrontar-ho..., però no m'enfado. Ho respecto perquè també crec que això li ha servit per dir: no em puc enfonsar, s'ha de tirar endavant" (J1).

"Vaig ser jo qui vaig haver d'estar pendent del meu germà quan entrava en crisi, quan cridava o es barallava amb tothom. Era dur però jo estava amb ell. És el meu germà i per ell faig el què faci falta. Ell em necessitava més que jo a ell. Va ser dur per mi però era el què havia de fer i no me'n penedeixo" (J4).

L'anàlisi extern permet als joves desenvolupar confiança i seguretat per aturar-se davant d'un fet, analitzar les debilitats i amenaces, així com fortaleces i oportunitats per tal de tenir una pauta pròpia d'actuació i de decisió. Ells detecten què passa al seu context i actuen pel benefici del bé comú. Són, així, subjectes importants i imprescindibles per la gestió de la pèrdua familiar i, com a tal, vàlids per poder valorar, opinar i dir quelcom entorn problemàtiques i situacions. Aquest aplom reverteix sobre sí mateixos, fent-los hàbils i capaços per fer un anàlisi intern propi.

“Jo hagués sigut un nen mal criat. Un nen que ho ha tingut tot a la vida, que no havia de lluitar per res perquè sempre tenia al meu pare per treure’m les castanyes del foc” (J2).

Autoestima. El superar o encarar una pèrdua no és un procés fàcil, sinó complex i delicat. Es desencadenen sentiments i emocions molt intenses tals com ira, ràbia, tristesa... La intensitat amb què es viu o sent fa que sovint siguin aquestes les que guïen els passos, les conductes, els comportaments, les actituds, etc. de les persones. Els relators comenten que en el moment d'experimentar una situació crítica acostumes a qüestionar-la, alhora que la culpabilitzes i l'enfrontes amb aquelles persones que tens més a prop, que més estimes i que, sovint, són els pares, els germans... en definitiva, la família. Tot i així, el nucli sempre intenta mostrar recolzament i afecte incondicional als seus membres, fet que aporta seguretat i serenitat als joves.

“Se que tinc tot el seu suport... Tot i que li costa dir-me, ei, explica’m què tal, si tens xicot o no..., se que el meu pare hi és i que, si el necessito, respondrà” (J3).

Els joves valoren la pèrdua com una de les màximes situacions adverses que una persona es pot trobar al llarg de la seva vida. Tot i així, són capaços de fer front a aquesta situació degut a l'esforç que fa el nucli present per reubicar la pèrdua. La família acostuma a oferir ajuda, reforçant interessos i desitjos dels seus membres, cobrint necessitats bàsiques com l'empatia, l'escolta activa, etc., motivant cap al desafiament de reptes i objectius... Aquesta superació, aquest venciment vers l'adversitat, reforça al jove i el fa sentir bé, segur i satisfet amb el seu propi procés. L'ajuda a visualitzar-se i a sentir-se capaç.

“He superat la mort de la persona més important de la meua vida... doncs puc afrontar i superar qualsevol altre problema que em vingui a partir d'ara. Sóc més forta, més resistent, lluito més...” (J4).

Alhora, afavoreix el seu auto reconeixement, identificant les pròpies capacitats i reconeixent els seus límits. Saben que res és fàcil i que sempre hi haurà oportunitats de les què gaudir, barreres contra les què lluitar, etc. però l'experiència personal els ha demostrat que amb dedicació, paciència i lluita constant s'aconsegueixen tots i cada un dels propòsits.

“Costa eh? però poc a poc vaig aconseguint la seguretat que em serveix dia a dia per fer coses, anar aquí, a allà... Faig això i si em surt, genial, i si no em surt doncs és igual, ja sortirà en un altre moment, o no, però bueno... s'haurà intentat. Hauré intentat jo sol fer el què crec que he de fer. Ja no el tinc a ell perquè m'agafi per darrera...” (J2)

Autonomia. Parlem de joves que no són adults però tampoc infants. La ignorància no els tranquil·litza, sinó que els incomoda, inhabilita. Per aquest motiu, senten la necessitat de conèixer i saber les coses. Davant la incoherència de determinades

situacions com ara que l'entorn ocultí el motiu pel qual el seu pare o mare ha mort, els fa reaccionar i tenir iniciativa per indagar, demanar explicacions i reclamar.

"Jo ho volia saber perquè no entenia res i... ho vaig preguntar... perquè clar, una persona no es mor de pulmonia així com així" (J3).

Tot i que la veritat sigui dura i complicada de gestionar, li donen molt de valor ja que els és útil per encarar la realitat i reconstruir el seu present. Aquesta iniciativa també s'observa a l'hora d'assumir rols, funcions dins l'àmbit familiar amb l'objectiu de valdre's per sí mateixos, de no dependre de res ni de ningú i de no suposar una càrrega al nucli. Observen les dificultats, sobretot, econòmiques que experimenta la família quan desapareix un dels dos progenitors, i això els empeny a ser útils, productius i beneficiosos per el conjunt.

"A la mínima que vaig poder em vaig posar a treballar per poder-me pagar les meves coses. Prou feia la mama per poder-ho pagar tot ella, què menys que nosaltres assumir les nostres despeses" (J4).

La pèrdua fa replantejar moltes coses però, principalment, que res és per sempre i que, per tant, és important gaudir del què un té, fer el què un creu, vol o necessita, dir el què un sent, etc. per assolir una vida plena, un futur sense penediments, culpabilitzacions, etc. Aquesta visió motiva als joves a actuar i elegir seguint les pròpies conviccions, habilitant-los a ser coherents, racionals i empàtics amb allò que senten, pensen, desitgen i/o requereixen.

"Vaig marxar a Xile... Necessitava allunyar-me del què ja coneixia, buscar-me la vida... Em va espavilar" (J1).

Meta aprenentatges. Els relats coincideixen en què viure un incident com aquest et fa passar per un moment complicat en tots els sentits (socialment, emocionalment...). Molts amics opten per apartar-se perquè no poden o no saben entendre el què et passa, t'envaeixen múltiples sentiments (impotència, ràbia, soledat, por...) que desequilibren el teu estat, etc. Desconcert, incertesa, necessitat de trobar el teu lloc... és el què empeny a provar, fer, etc. sense pensar gaire en les conseqüències del actes. Això fa cometre errors, fer passos en fals, equivocar-se i, en alguns casos, tocar fons però, alhora, aporta coneixement, aprenentatge i experiència vers allò que vols o esperes de tu mateix per estar bé.

"Necessitava les drogues per desfogar-me però finalment vaig decidir deixar-les. Poc a poc te'n adones... Arriba un punt que dius: o canvio o no tiro endavant..." (J3).

Els relats d'aquests joves ens mostren que han millorat les seves capacitats en funció de com han viscut i reaccionat entorn aquesta pèrdua, fet que els ha permès adquirir

poder per actuar ja que manifesten haver tingut una segona oportunitat per començar de nou.

“La mort del papa m’ha fet veure que sóc una persona força lluitadora. Tinc molt clar què vull i què no vull i llavors sempre intento que la meua vida vagi encaminada cap això que vull. M’agrada descobrir, conèixer, fer mil coses... Jo provo, faig, ho intento... No vull que res pugui amb mi” (J4).

Identifiquen la mort com un succés negatiu, que perjudica o afecta, en gran mesura, al subjecte qui la pateix de prop. Ells, en primera persona, han pogut sentir aquest patiment i, per tant, consideren estar capacitats per entendre o acompanyar una persona que passa per el mateix. L’incident, així, els ha permès desenvolupar habilitats com l’empatia.

“Ara sóc més empàtic. Puc saber el què tu sents perquè jo també he estat en la teua situació. Puc sentir el què l’altre persona sent perquè jo també he arribat a sentir-ho en algun moment” (J2).

“M’ha ajudat a empatitzar molt amb la gent. Trobo que quan vius una experiència així et fa entendre moltes coses d’altres persones quan passen per situacions similars... Per això, el contacte emocional amb la gent m’és més fàcil” (J1).

(2) Descriure factors limitadors de l’apoderament dels joves monoparentals.

Tots els discursos narratius i subjectius dels joves relators coincideixen en què perdre, de manera sobtada, un dels dos progenitors del nucli familiar suposa una trajectòria juvenil caracteritzada per moltes situacions contradictòries, ambigües, incertes. Encarar, acceptar i conviure amb aquesta pèrdua no és un procés fàcil, i tot i que es poden desenvolupar habilitats apoderadores com les esmentades anteriorment, sorgeixen, també, nombroses dificultats que fan més problemàtica aquesta experiència:

Refús inicial de la pèrdua i posterior desencadenament de sentiments negatius, intrusius, danyosos. La pèrdua sobtada genera el desenvolupament del dol, que tendeix a passar per tres grans fases. La primera es caracteritza per un estat de xoc, produint reaccions de rebuig, de negació i incredulitat com a sistema de defensa.

“Després de saber-ho, vaig agafar, em vaig vestir, vaig sortir de casa i me’n vaig anar a prendre algo en plan... no sé... caminava pel carrer i era com si no hagués passat res” (J2).

La segona per la vivència d’un estat depressiu, alternant moments de record dolorosos amb la gradual reorganització de la vida externa i interna de qui ha patit la pèrdua. Sentiments de gran soledat, no només social sinó també emocional.

“Llavors si que em vaig enfonsar... No vaig acceptar que la gent m’ajudés... Em vaig aïllar molt al meu món, amb mi mateixa” (J4).

No és fins a la tercera fase quan la persona s'interessa per nous objectius i és capaç de tornar a sentir i expressar nous desitjos (Meza, E. et al., 2008).

Falta d'un model de contrast. La pèrdua d'un dels dos progenitors fa desaparèixer un referent, ja sigui maternal o parental. Implica, doncs, l'absència immediata de les funcions, rols, comportaments... de la figura absent. Si atenem a les diferències percebudes vers la mare i el pare, els joves coincideixen en valorar a les seves mares amb major capacitat i habilitat comunicativa i afectiva. Aquestes, a distinció dels pares, solen mostrar més implicació i preocupació vers els sentiments, problemes, situacions... diàries dels seus fills, així com control i disciplina pel què respecte al compliment de normes, obligacions, deures, hàbits i rutines, etc. (Rodríguez, Victoria Del Barrio i Carrasco, 2009).

"Recordo que amb ma mare teníem moltes batalles a la ESO. Realment, amb el meu pare no... No es preocupava tant pels aspectes acadèmics... Era més ma mare que feia això" (J1).

Persistència d'estereotips de gènere. La vivència d'una situació crítica com és la mort del pare o mare pot determinar els rols de les persones, dotant d'actituds, aptituds, relacions interpersonals, responsabilitats... diferents a nois i noies. Com bé exposen Megías i Ballesteros (2014), la personalitat masculina sol identificar-se amb la valentia i fermesa, evitant mostrar la frustració o la debilitat.

"A la meua germana se li fa molt dur anar a veure a la iaia perquè li recorda molt a ma mare... Jo ho visc d'una altra manera... i intento fer-li la reflexió de que hi hem d'anar" (J1).

En canvi, la femenina s'identifica més amb la debilitat i sensibilitat, mostrant major dependència afectiva i cura dels demès.

"A partir d'això, vaig començar a recular. Sentia una pèrdua de protecció i la buscava en llocs equivocats. Vaig tenir una relació molt tòxica amb un marroquí" (J3).

Moment de crisi que accelera el procés d'apoderament. Front la pèrdua parental sorgeixen una sèrie de problemàtiques afegides que requereixen l'activació del jove (ALTER, 2008). Val la pena destacar, especialment, la conciliació laboral i familiar. Les tasques d'atenció i cura, l'adquisició i gestió d'ingressos econòmics, etc. recauen sobre una única persona, fet que demana de la implicació del jove per equilibrar aquesta situació.

"Vaig començar a treballar perquè la situació a casa ho requeria. La meua mare no podia amb tot" (J2).

Debilitat o fragilitat de les xarxes familiars. Els diferents membres del nucli familiars (avis, germans, cosins...) també viuen i/o experimenten la pèrdua i, per tant, el seu respectiu dol. ALTER (2008) manifesta que això pot comportar l'existència de

sentiments o situacions de depressió, angoixa, por... que acaben repercutint en la dinàmica de la pròpia família.

“Quan va morir el meu pare el meu germà es va tornar boig i ens ho va fer passar molt malament... Això em va fer allunyar molt d'ell... Recordo que vam estar gairebé un any sense parlar-nos” (J4).

D'aquesta manera, s'afebleixen els suports, ja siguin emocionals, econòmics..., afectant, en gran mesura, a la trajectòria vital del jove.

“El meu pare no ha sobreviscut mai a la depressió... i això no el va fer adonar que jo no estava bé... Quan em va veure repenjada, ja era tard. Jo veia el món des de fora... M'hagués ajudat molt que el meu pare hagués sigut més fort emocionalment.” (J3).

6. Discussió i conclusions.

Les investigacions presentades per Puello, Silva, M. i Silva, A. (2014) senyalen la monoparentalitat com un factor de risc que incideix de manera negativa en el procés d'esdevenir un subjecte actiu, amb capacitat i poder per decidir, per defensar o proclamar drets, per inserir-se i/o emancipar-se correctament, etc. Aquesta recerca, però, ha fet viable la crítica i la consciència dels joves monoparentals estudiats. Enfrontant-se a la mort del seu pare o mare, els joves han pogut explorar el seu món personal i aportar un aprenentatge vers aquest incident crític (González, 2007). Els relats han permès identificar dificultats i obstacles en l'apoderament d'aquests joves i alhora detectar factors i variables que davant la situació de monoparentalitat sobtada es poden veure estimulats i incidir d'aquesta manera com a potenciadors de l'apoderament.

La pèrdua sobtada d'un dels dos progenitors evidencia el desplegament de sentiments que poden afectar en el desenvolupament integral de l'individu. La ràbia de no poder parlar mai més amb aquella persona que tan estimes, la incertesa de no saber què passarà a partir d'aquell moment, la por a no superar aquest incident, etc. provoquen bloqueig, inestabilitat, aïllament, negació, depressió o angoixa, entre d'altres. També, davant l'absència d'un dels dos referents del nucli, es veuen reduïts els recursos (econòmics, afectius, educatius, socials...). Aquest panorama acostuma a desencadenar problemes de comportament (rebel·lia, ira, incompliment de normes...) i/o conductes de risc (drogoaddiccions, establiment de relacions tòxiques, etc.), podent convertir, d'aquesta manera, al jove monoparental en un col·lectiu aparentment vulnerable i considerar-se, majoritàriament, amb risc d'exclusió social (Navarrete, 2006). Ara bé, perquè aquest conjunt no esdevingui desempoderador pel jove, la recerca ha demostrat la importància de la família per reconduir aquest incident crític. La pèrdua requereix ser acollida i atesa per l'entorn, especialment per la família, que és el context intergeneracional que permet, a cada individu, el conivir, créixer i

compartir amb altres persones, comportaments, valors, experiències... Més enllà de la reproducció i protecció, és la unitat que ha d'assegurar i possibilitar la socialització, la canalització d'afecte, entre d'altres (Oliva i Vila, 2014). Per tant, la família esdevé un espai clau i fonamental per la potenciació de l'apoderament juvenil sempre i quan sigui capaç de mostrar seguretat, compromís o voluntat per gestionar i reubicar la pèrdua. En canvi, pot esdevenir limitadora quan denoti debilitat o incapacitat per fer-ho, podent provocar, així, la marginalitat dels seus membres.

“He tingut molta llibertat. La meva mare volia que sortís amb els amics, que no em quedés tancada a casa... Ella sempre m’ha dit que confia en mi i m’ha ensenyat molt bé quins són els límits, com s’han de fer les coses... I jo, aquesta confiança, sempre li he tornat sent responsable. No la vull fer patir, sé que és el què puc fer, el què no...” (J4).

“He passat una època molt dura de drogues, de viure col·locada quatre dies a la setmana.... Vaig assumir que per mi no hi hauria res que funcionés, que no hi hauria ningú que m’entengués, que em sabés recollir o plantar” (J3).

És important remarcar que, tal i com referenciàvem a través d'en Barudy (2014), la monoparentalitat sobtada implica canvis i transformacions en l'organització i funcionament del nucli. A través del relat dels joves hem pogut comprovar com les estructures s'han modificat i com ha ressorgit l'interès per establir vincles amb altres sistemes, espais o activitats per tal d'afrontar la pèrdua i reubicar-la de la millor manera possible.

“Vaig començar a fer castells. Era un hobby per mi, per créixer, per aprendre jo... Necessitava fer algo per mi, que m’agradés i em fes superar” (J4).

S'exigeix implicació i dedicació de tots els seus membres per tal d'assegurar l'equilibri familiar. D'aquesta manera, s'accelera el procés d'exigència del jove, instant-lo a apoderar-se amb major rapidesa i flexibilitat. Són individus que han d'afrontar la repercussió de l'incident amb el progenitor supervivent i amb altres membres de la família (germans, avis...), un canvi en la seva situació socioeconòmica, l'assumpció de nous rols (posar-se a treballar per col·laborar en l'economia domèstica, complir amb les tasques de la llar, entre d'altres) i, d'aquesta manera, és freqüent un increment en les seves responsabilitats (Mazaira i Gago, 1999). Aquestes responsabilitats, alhora, afavoreixen la pràctica d'habilitats tals com autonomia, capacitat crítica, metaaprenentatges, autoestima, etc. ja que mitjançant el què fan i com ho fan aconsegueixen contribuir en l'estabilitat familiar.

“La meva mare no podia amb tot. Ella sempre es queixava, i tenia raó eh? Molts gastos per una persona sola... i si, suposo que al veure que ella patia... va ser un, sí, ja toca. I vaig començar a treballar. Que vamos, de fet és el què hauria d’haver fet abans que morís el meu pare, però costa reaccionar quan t’ho donen o ho tens tot” (J2).

Veiem, d'aquesta manera, com, a través d'un element no desitjable per ningú com és la mort d'un pare o d'una mare, se'n pot extreure quelcom positiu: capacitació, poder, decisió, compromís... enfortit i consolidat amb el reconeixement i la valoració de l'entorn, que no només reverteix sobre aquest sinó també en l'apoderament individual del propi jove. Se l'espavila, anima i estimula a ser i estar en aquest món. Si davant la necessària modificació de l'estructura se sap fer i es fa bé, es pot arribar a compensar la pèrdua i sortir-ne reforçat. Si es fa malament, pot esdevenir limitador per el jove.

Cal ser conscients que aquesta recerca ha tingut en compte, únicament, el gènere dels nois i noies i el període en què han experimentat la pèrdua del progenitor o progenitora com és l'etapa de joventut. Ara bé, existeixen altres variables que poden esdevenir influents o determinants en el moment de reubicar la pèrdua i modificar l'estructura del nucli. La unitat familiar de partida no és el mateix si parlem d'una família amb un fill únic que d'una que és nombrosa. Alhora, també serà un condicionant a tenir en compte el de l'origen de la família, ètnia, homoparentalitat, classe social, entre d'altres.

Hem vist, també, que la pèrdua posa a prova l'enfortiment i l'habilitat de la família per recolzar i facilitar la superació del dol i l'acomodació a la nova dinàmica i situació. Són tots els membres qui pateixen i senten, amb tristesa i dolor, la pèrdua. Ara bé, quan l'absència parental és masculina, la dona es sol mostrar més segura i capaç per tirar endavant amb el nucli, transmetent, així, seguretat i tranquil·litat als joves. El paper de la dona i la maternitat continua identificant-se amb l'entrega total, exigint-li una actitud de servei i atenció incondicional cap als demés (Herrera, 2000). Això, però, contribueix a crear determinades dependències vers ella ja que els joves veuen en la seva progenitora la suficient valentia i resistència per encarar la situació i respondre a les necessitats, demandes, etc. de tota la família. En canvi, davant la pèrdua femenina, s'observa major fragilitat o debilitat en el progenitor supervivent. Es genera, d'aquesta manera, la voluntat juvenil d'apartar-se i viure externament al context familiar, de ser més independents, ja que consideren que el progenitor no està prou capacitat per complir i suplir les funcions de la mare absent. Tot i que reconeixen el gran esforç que fa per intentar apaivagar la dificultat de la situació, el solen culpabilitzar dels seus contratemps personals (problemes amb les drogues, abandonament dels estudis...) ja que consideren que no els ha sabut transmetre el suport o l'atenció requerida. Per tant, es pressuposa certa relació en la manera de fer, ser i mostrar-se dels pares amb la persistència d'alteracions, problemes o dificultats dels joves durant el seu procés d'afrontament i superació de la pèrdua (Mazaira i Gago, 1999).

La perspectiva de gènere també denota diferències en com es viu i afronta la mort si el qui l'experimenta és un noi o una noia. Els nois tendeixen a reprimir i controlar més les emocions, ocultant el seu veritable estat darrera una postura ferma, valenta, arriscada.

Aquesta opressió pot provocar, a la llarga, alteracions o conductes de risc afectant, així, a la capacitat apoderadora del jove. Les noies, en canvi, revelen molt més la seva afectació tot manifestant patiment, angoixa, sensibilitat. Permet a les noies cercar, preventivament, suport, ajuda, etc. útil per encarar i afrontar millor la pèrdua. Com bé diuen Amurrio, Larrinaga, Usategui i Del Valle (2012), els adolescents i joves adquireixen la seva identitat a través de patrons de comportaments esperats, els quals determinen les seves expectatives, possibilitats i oportunitats. Cal treballar per desconstruir aquests estereotips, facilitant una major gestió dels sentiments, actituds i conductes, tot assegurant la canalització i resolució de conflictes de tots i de totes per tal de facilitar un apoderament progressiu en el temps. Ha de ser pràctic per a la quotidianitat del present però, també, per les perspectives, reptes i objectius futurs dels i les nostres joves.

Ara bé, l'enfocament del present estudi és sobre famílies monoparentals que esdevenen com a tal per la mort d'un dels dos progenitors quan el fill o filla és jove. Però, tant les potencialitats com les dificultats aquí esmentades, sorgirien també en famílies monoparentals que ho són per elecció pròpia i des d'un inici de la natalitat del fill/a? Es fa evident la sobre càrrega que suposa, en ambdós casos, fer front en solitari a les esferes productives i reproductives d'una família. Ara bé, un dels trets que les diferencia i que pot suposar un procés d'apoderament juvenil divers és l'edat en què apareix o es produeix l'absència, l'experimentació de la pèrdua i, conseqüentment, el seu posterior procés de dol, que consisteix en un període en el qual es va elaborant i assumint progressivament la pèrdua del ser estimat (Vicente i Royo, 2006).

Quan és una única persona que, des d'un inici de la seva maternitat o paternitat, assegura el creixement, benestar i desenvolupament integral de l'individu, l'adult podrà mostrar un bagatge, capacitat i voluntat personal per assumir la totalitat de les funcions de cura i atenció del nucli. S'observa una elecció reflexiva, autònoma i independent des de la perspectiva del pare o mare que fa que els fills s'habituin o normalitzin un sol model parental, fet que no accelera el requisit imminent del jove d'implicar-se, ser responsable o autònom per assegurar l'equilibri i l'estabilitat de la família (Moncó, Jociles i Rivas, 2011). A més a més, s'ha de tenir en compte que tenir un únic referent ja des de petit no és el mateix que trobar-s'hi, de cop, en plena adolescència o joventut. Com bé deia Mansilla (2000), l'assumpció de responsabilitats, la consciència de drets i deure, l'autonomia laboral, social, entre d'altres, fa que el jove pugui establir "una relació bidireccional, plena, oberta i rica en la consideració del passat, del present i del futur, i en el respecte mutu intergeneracional" (Riera, 2011:23). Per tant, al jove se li reclamarà cert apoderament per tal de ser complementari i cooperatiu amb el nucli, mentre que a l'infant se li intentarà, bàsicament, protegir, acollir, atendre.

La monoparentalitat que esdevé per la mort d'un dels dos progenitors, sol produir una pèrdua significativa en tant que és una situació radical, irreversible i implacable. Desapareix, de cop i per sempre, una persona, un referent amb qui el jove estava psicològicament, educativament, afectivament... vinculat, fet que comporta l'exigent absència de normes, valors, comportaments, etc. que han estat apresos i aplicats fins al moment (Cabodevilla, 2007). La situació de desconcert, preocupació i impotència que es viu, mobilitza els recursos del context familiar en tant que tots els membres col·laboren en la supervivència i superació de l'incident. Ni el progenitor present ni els fills estan acostumats a conviure amb aquesta absència i uneixen esforços per intentar suavitzar-la, minimitzar-la... Sorgeix la necessitat d'emmotllar-se a les noves necessitats i exigències familiars i, d'aquesta manera, es desenvolupa el compromís, la responsabilitat i la voluntat... en definitiva, l'apoderament de tots els membres per reorganitzar la dinàmica familiar i redistribuir rols, funcions, etc. pel què respecte a l'economia de la llar, les seves tasques domèstiques, entre d'altres.

Com veiem, així, la monoparentalitat motiva la resiliència dels joves. Aquests són capaços d'entendre i comprendre la realitat que els ha tocat viure i actuen per tal de superar, encarar i acomodar-se a la nova situació familiar. Cerquen suports externs (amics, professionals...), estableixen relacions amb altres persones (parelles sentimentals, companys de feina, d'estudis o d'activitats d'oci, etc.) i desenvolupen recursos personals com els que apuntava Villalba (2009): reflexivitat, iniciativa, flexibilitat, entre d'altres. Això els permet extreure aprenentatges funcionals i significatius de la situació de monoparentalitat sobtada, alhora que els ajuda a apoderar-se.

"Et mostra una realitat de la vida que no estàs preparat per assumir i te la mostra en un moment que sempre va bé, almenys des d'un punt de vista constructiu. Si passa i ho saps enfocar bé, és un fet del què pots treure molt de profit i saber sobreposar-te. Després, quan he viscut morts molt properes, ho he viscut amb molta naturalitat" (J1).

Els joves monoparentals estudiants saben que el què han perdut, no ho podran recuperar mai més. Per aquest motiu, valoren i aprecien positivament tot el què continuen tenint i podran tenir en un futur, fet que els motiva a esforçar-se, lluitar i comprometre's amb el què ells volen, desitgen o senten en cada moment. Alhora, són conscients de la gran pèrdua que han obtingut i del gran recorregut posterior que han hagut de fer per superar-la i acceptar-la. Això els aporta confiança, seguretat, poder i decisió per, ara, estar disposats a batallar amb qualsevol altra barrera o debilitat. Si han pogut fer front a aquest repte crític, què és el què no podran aconseguir a partir d'ara?

7. Bibliografía.

- Agudo, B., i Alborna, R. (2011). Autonomía y empoderamiento de las personas jóvenes. *Revista de Estudios de Juventud*, (94), 89-100.
- Almeda, E., i Di Nella, D. (2010). Monoparentalidad, juventud y responsabilidad parental: Reflexiones e implicaciones desde una perspectiva no androcéntrica. *Revista de Estudios de Juventud: Juventud y familia desde una perspectiva comparada europea*, 90 (8), 143-160.
- ALTER (2008). *II Plan de Lucha contra la Exclusión Social en Navarra. Diagnostico de la Exclusión social en Navarra: Monoparentalidad y exclusión social*. Recuperat de https://www.unavarra.es/digitalAssets/168/168636_10000005-Monoparentalidad-y-excluion-social-PDF.pdf
- Amurrio, M., Larrinaga, A., Usategui, E., i Del Valle, A. I. (2012). Los estereotipos de género en los/las jóvenes y adolescentes. *XVII Congreso de Estudios Vascos: Innovación para el progreso social sostenible*. Donostia: Eusko Ikaskuntza, p. 227-248.
- Awid (2004). Interseccionalidad: una herramienta para la justicia de género y la justicia económica. *Género & Derechos: Derechos de las mujeres y cambio económico*. (9), 1-8.
- Bacqué, M. H., i Biewener, C. (2013). *L'empowerment, une pratique émancipatrice*. Paris: La Découverte.
- Barudy, J. (2014). *El dolor invisible de la infancia: una lectura ecosistémica del maltrato infantil*. Barcelona: Paidós Terapia Familiar.
- Benamar, R., Buzaku, X, i Mannaerts, D. (2010). *Dossier Thématique l'Empowerment*. Recuperat de <http://upload.sitesystem.ch/B2DBB48B7E/5B4613A676/E177A053D6.pdf>
- Bertaux, D. (1989). Los relatos de vida en el análisis social. *Historia y Fuente Oral*, (1), 87-96.
- Cabodevilla, I. (2007). Las pérdidas y sus duelos. *Anales del Sistema Sanitario de Navarra*, 30, 163-176.
- Chárriez, M. (2012). Historias de vida: Una metodología de investigación cualitativa. *Revista Griot*, 5 (1), 50-67.
- Cimatti, B. (2016). Definition, development, assessment of soft skills and their role for the quality of organizations and enterprises. *International Journal for Quality Research*, 10 (1), 97-130. doi: 10.18421/IJQR10.01-05
- Comitè Catalunya (1989). *Convenció sobre els Drets de l'Infant*. Naciones Unidas: UNICEF. Recuperat de https://www.unicef.es/sites/www.unicef.es/files/recursos/CDN_CAT_2013_CD N.PDF

- Crespo, P., de Rham, P., Gonzáles, G., Iturralde, P., Jaramillo, B., Mancero, L., Moncada, M., Pérez, A. i Soria, C. (2007). *Empoderamiento: conceptos y orientaciones*. Quito: ASOCAM – Intercooperation.
- González, J. (2007). Historias de Vida y Teorías de la Educación: Tendiendo Puentes. *Encounters on Education*, 8, 85-107.
- Herrera, P. (2000). Rol de Género y funcionamiento familiar. *Revista Cubana de Medicina General Integral*, 16 (6), 568-573.
- King, M., Lucas, B., Dairaghi, J. i Ravelli, P. (2013). *Youth empowerment: The Theory and its implementation*. Recuperat de http://www.youthempoweredolutions.org/wp-content/uploads/2013/11/Youth_Empowerment_The_Theory_and_Its_Implementation_YES-11-13-13.pdf
- Lamb, S., Jackson, J. i Rumberger, R. (2015). *ISCY Technical Paper: Measuring 21st Century Skills in ISCY*. Recuperat de <https://iscy.org/wp-content/uploads/2015/12/ISCY-21st-Century-Skills-Framework.pdf>
- Luttrell, C., Quiroz, S., Scrutton, C., i Bird, K. (2009). *Understanding and operationalising empowerment*. Recuperat de <http://www.odi.org/sites/odi.org.uk/files/odi-assets/publications-opinion-files/5500.pdf>
- Mansilla, M. E. (2000). Etapes del desarrollo humano. *Revista de Investigación en Psicología*, 3 (2), 105-116.
- Martín, A. V. (1995). Fundamentación teórica y uso de las historias y relatos de vida como técnicas de investigación en pedagogía social. *Aula*, 7, 41-60.
- Mazaira, J. i Gago, A. (1999). Efectos del fallecimiento parental en la infancia y adolescencia. *Revista de la Asociación Española de Neuropsiquiatría*, 19 (71), 407-418.
- Mejías I., i Ballesteros, J. C. (2014). *Jóvenes y Género: El estado de la cuestión*. Madrid: Centro Reina Sofía sobre Adolescencia y Juventud i Fundación de Ayuda contra la Drogadicción (FAD).
- Merino, R. (2007). Itineraris formatius, itineraris laborals i pràctiques associatives dels joves. Barcelona: Secretaria de Joventut, col·lecció E-quaderns, 7.
- Meza, E., García, S., Torres, A., Castillo, L., Sauri, S., y Martínez, B. (2008). El proceso del duelo. Un mecanismo humano para el manejo de las pérdidas emocionales. *Revista de Especialidades Médico-Quirúrgicas*, 13 (1), 28-31.
- Moncó, B., Jociles, M. I., i Rivas, A. M. (2011). Madres solteras por elección: representaciones sociales y modelos de legitimación. *Nueva Antropología*, 24 (74), 73-92.
- Narayan, D. (2002). *Empowerment and Poverty Reduction: A Sourcebook*. Recuperat de <http://siteresources.worldbank.org/INTEMPowerment/Resources/486312-1095094954594/draft.pdf>

- Navarrete, L. (dir.) (2006). *Jóvenes, derechos y ciudadanía: Fundamentación teórica y análisis cualitativo de una nueva frontera de derechos para los jóvenes*. Madrid: Instituto de la Juventud.
- Okuda, M., i Gómez, C. (2005). Métodos en investigación cualitativa: triangulación. *Revista Colombiana de Psiquiatría*, 34 (1), 118-124.
- Oliva, E., i Villa, V. J. (2014). Hacia un concepto interdisciplinario de la familia en la globalización. *Justicia Juris*, 10 (1), 11-20.
- Perkins, D., i Zimmerman, M. (1995). Empowerment Theory, Research, and Application. *American Journal of Community Psychology*, 23 (5), 569-579.
- Planas, A., Úcar, X., Paéz de la Torre, S., Trilla, J. i Garriga, P. (2016). Aproximación a los indicadores de empoderamiento juvenil en González, C. i Castro, M. (coord.) (2016). *Democracia y Educación en el Siglo XXI: La obra de John Dewey 100 años después*. Madrid: XVI Congreso Nacional y VII Congreso Iberoamericano de Pedagogía, 387.
- Puello, M., Silva, M., i Silva, A. (2014). Límites, reglas, comunicación en familia monoparental con hijos adolescentes. *Diversitas: Perspectivas en Psicología*, 10 (2), 225-246.
- Riera, J. (2011). El treball socioeducatiu amb famílies: Les famílies i les seves relacions amb l'escola i la societat davant del repte educatiu, avui. *Educació Social: Revista d'Intervenció Socioeducativa*, 49, 11-24.
- Rodríguez, M. A., Victoria Del Barrio, M., i Carrasco, M. A. (2009). ¿Cómo perciben los hijos la crianza materna y paterna? Diferencias por edad y sexo. *Escritos de Psicología*, 2 (2), 10-18.
- San Pedro, P. (2006). El Individuo como agente del cambio: El proceso de empoderamiento. *FRIDE: Desarrollo "En Perspectiva"*, 1, 1-8.
- Soler, P., Trilla, B., Jiménez-Morales, M., i Úcar, X. (2017). La construcción de un modelo pedagógico del empoderamiento juvenil: espacios, momentos y procesos. *Pedagogía Social: Revista Interuniversitaria*, 30, 25-40. DOI: 10.7179/PSRI 2017.30.02.
- Úcar, X, Jiménez-Morales, M., Soler, P. i Trilla, J. (2016): Exploring the conceptualization and research of empowerment in the field of youth, *International Journal of Adolescence and Youth*, DOI: 10.1080/02673843.2016.1209120
- Vicente, T. L. i Royo, R. (2006). *Mujeres al frente de familias monoparentales*. Bilbao: Universidad de Deusto.
- Zambrano, A., Bustamante, G., i García M. (2009). Trayectorias Organizacionales y Empoderamiento Comunitario: Un Análisis de Interfaz en Dos Localidades de la Región de la Araucanía. *Psyke*, 18 (2), 65-78.